

ҚЫТАЙ ЦИН ИМПЕРИЯСЫНЫҢ АБЫЛАЙ ХАН ЖӨНІНДЕГІ САЯСАТЫ

Мұқаметханұлы Н.¹

¹Т.ғ.д., профессор

Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
nabizhan.muhametkhanuly@gmail.ru

Аңдатпа. Мақалада Цин империясының "Цин Шилу" Тарихи күнделіктерінде жарияланған мәліметтер негізінде 1697 және 1750 жылдардағы қазақтар туралы алғашқы білімдердің тарихы талданады. Мақалада сонымен қатар Цин әулетінің Абылайға қатынасы және оның қазақтарға қатысты саясаты талданады, сонымен қатар бірқатар жаңа тұжырымдар жасалады. Автор Цин империясы Әмірсана арқылы қазақ хандығын және оның көсемі Абылайды танығанын айтады. 1755 жылы Жоңғар хандығына жорық кезінде Цин империясы қазақтарды бағындырғысы келді. Қазақ жеріндегі Цин империясы Әмірсанды басып алуға тырысқан кезде Абылай хан Цин жауынгерлеріне тойтарыс беріп, Абылай хан әскери қақтығысты дипломатиялық жолмен шешіп, Цин империясының назарын экономикалық саудаға аударды. Ол сондай-ақ 1758 жылы Үрімшіде, 1760 жылы Қорғаста және 1763 жылы Тарбағатайда арнайы базарлар ашып, "жылқыны жібекке ауыстыру" деген екі жақты сауда-саттықты кеңейтті. Мақалада Қазақ хандығы олардың орталық хаттамаларына сәйкес Цин империясының вассалы болмағаны, мысалы, Корея мен Вьетнамға қарағанда дәлелденеді. Мақалада Цин империясы мен Абылай ханның аумақтық мәселелер бойынша қарама-қайшы ұстанымдары баяндалады.

Тірек сөздер: Цин империясы, Жоңғар хандығы, Абылай хан, территория, саяси дипломатиялық қатынас, экономикалық сауда, қазақ қоғамының дамуы.

Цин (Чин) империясы – манчжур ақсүйектері құрған Қытайдағы ең соңғы (1644-1911 ж.) абсолютты феодалдық патшалық. Цин империясы тұсында, Абылай хан кезінде Қазақ хандығы мен Қытай Цин династиясы арасында тікелей қарым-қатынас орнаған. Цин империясының сол кездегі Абылай хан жөніндегі таным-түсінігі, олардың қазақтарға қолданатын саясатын қабылдауға негіз болды. Сондықтан бұл мәселеге талдау жасаудың маңызы зор деп санаймыз. Осы жағдай мақаланың өзектілігін көрсетеді.

Мақалада қолданылған әдістер: императорлардың күнделігінің неізінде сипаттамалық әдіс қолданылған.

Цин империясы «Қазақ» («Hasake - 哈萨克») деген халықты XVII ғасырдың соңында ғана естіген. 1697 жылдың сәуір айында Цин патшалығы ордасына келіп түскен мәліметте: «Ғалдан Тұрпан, Яркен, Самархан, Қазақтың мыңдаған руларын бағындырды» делінген. Оған император Канци: «патшалығымыз бұл іске араласпайды» [1, 4-б.] деп жауап қайырғаны орда күнделігінде хатталған. Осы деректен Цин империясының қазақтарды алғаш естігені және ол кезде қазақтарға назар аудармағанын аңғаруға болады.

Алайда Цин империясы Жоңғар хандығына жорық жасау қарсаңында қазақтарға қатты назар аударды. Өйткені олар жоңғарларға шабуыл жасағанда

қазақтардың аңысы – рақиясы қандай болатынын білгісі келді. Сондықтан олар қазақтар жөнінде жан-жақты ақпарлар жинай бастады.

Цин империясы 1755 жылы Абылайды Қазақ елінің басшысы деп таныған. 1755 жылдың қаңтар айында император Цияньлун жариялаған жарлықта бірінші рет Абылайдың аты аталады. Онда император «қазақтың Абылайы» [2, 3-б.] деп сөз бастайды. Бұдан Цин империясының Абылайды қазақ елінің басшысы деп танығанын білуге болады. Өйткені олар «Абылай қатарлыларды [Пекинге] бастап келіп, патшамен диларластыруды» жоспарлайды. Осыған байланысты император Цияньлунның 1755 жылы ақпан айында түсірген жарлығында: «... қазақтар жөнінде жоңғарлар тыныштандырылған соң Бан Ди, Саралы нақтылы ұсыныс жолдасын деген жарлық Әмірсанаға айтылды» [2, 482 т., 20 б.] делінген. Бұл құжаттар Цин империясының жоңғарға жорық жасаған кезде қазақтар жөнінде нақты жоспар құрмағанын көрсетеді.

Мұнда, Цин империясы Абылайды қалай білді? – деген сұрақ табиғи түрде туындайды. Өйткені соған дейін бір-біріне мүлде атізін салмаған қытайлар қазақтарды соншалықты терең біліп кетуі мүмкін емес еді.

Бажайлап бақсақ, Цин империясына қазақтарды және оның Елбасы болып тұрған Абылайды таныстырған адам, ол - Жоңғар князы Әмірсана екен.

Әмірсана қазақтардың қыр-сырын өте жақсы білетін адам. Ол кезінде Ғалден Серен өлкеннен кейінгі хандық таққа таласқан күрес барысында Абылай ханнан көп көмек алған. Ал Абылай хан ол кезде өзара қырқысқан жоңғар ақсүйектерінің әлсіздерін қолдап, мықтыларын әлсірету саясатын қолданған болатын.

Алайда Әмірсана Цин империясының қолдауы арқылы Жоңғар ханы болуды көздеп, 1754 жылы өз жақтастарын бастап барып Цин империясына берілді. Цин империясы Әмірсана арқылы жоңғардың да, қазақтың да жалпы саяси әлеуметтік жағдайын жақсы иеледі. Мысалы, 1755 жылы ақпан айында хатталған орда күнделігінде, «Бан Ди және Әмірсанаға ұқтырылсын: ұлы іс сәтті аяқтаған соң, қазақ және басқалар адалдықпен алдымызға келіп берілетін болса, онда олардың басшыларын лайығымен астанаға ертіп келіп патшамен диларластырып, шен-мәртебе беру керек.... Егер олардың бізге берілгісі келмесе, онда оларды әскери шабуылмен алудың да қажеті жоқ. Олардан қалай қорғануымыз керек немесе орайы келіп тұрғанда бітіріп алатын жұмыстарды істеп алайық. Әмірсана қазақтардың жағдайын терең біледі, ол Бан Димен ақылдасып шешсін» [2, 23- б.], деп жазылған.

Цин империясының Жоңғар хандығын жойғаннан кейінгі, яғни 1755 жылы мамырдағы патша жарлығында «...Жоңғарлар бұрыннан бері қазақтарға өш. Патша оларды тыныштандырған соң жарлық түсіріп: жоңғарлардың өз беттерімен әрекет жасап, қазақ халқын талан-таражылауына қатаң тиім салды. Ал сен қазақтар бізге өз еріктеріңмен берілесіндер ме, жоқ па, ол өз еріктеріңде. Алайда әрқайсыларың өз шекараларыңды сақтаңдар, өз беттеріңмен жоңғарларды барымталауларыңа болмайды. Осы жарлықты жеткізгеннен кейін, олардың жағдайын екжей-текжейлі мәлімдеңдер» [2, 24-б.] делінген.

Цин императорының әскери уәзірлеріне түсірген және бір жарлығында: «Және де қазақтар жөнінде, қазақтың Абылайына жіберген жарлықты оған түсіндіру керек. Қазір жоңғар жері тыныштандырылды, олардың барлығы бізге бағынған пақыр болды. Осыған дейін олардың сендерге жасап келген зиянкестіктері қазірден бастап мәңгі тоқтатылды. Сендер бізге шын ниеттеріңмен қарасандар, сөзсіз патшаның мейір шапағатқа бөленесіңдер. Егер өз алдымызға ел боламыз десендер, тек тыныштықпен шекараны сақтайсыңдар, сұғанақтық жасап бізді әуре-сарсаңға салмасандар болғаны. Осы жарлықты түсіндіріп айтыңдар, олардың аңысын - реакциясын байқап, тез мәлімдеңдер» [2, 15- б.] деп жазылған.

Бұл жарлықтардан Цин империясының басты мақсаты - қазақтарды өзіне бағындыру емес, олардың «жоңғар жеріне» баруын шектеу және жаңа шекарасының тыныштығын сақтау болғаны айдан анық байқалады. Өйткені Цин империясы Әмірсана арқылы қазақтар мен жоңғарлар арасындағы басты мәселе - жер иелігі екенін жақсы білген. Сондықтан қазақтар жер мәселесін әлі де көтеруі мүмкін деген оймен алдын-ала Абылай ханға ескертіп отырған жайы бар.

Цин империясы өздігінен берілген Әмірсанаға сенбеген. Цин империясы Жоңғар хандығын жойған соң Әмірсананың іс-әрекеттерін жасырын бақылады. 1755 жылы шілде айында генерал Бан Дидің патша ордасына жолдаған мәліметінде: «Естуімше, қазақтардың басшысы ноян Абылай жасырын түрде Әмірсанамен кеңес өткізіпті. ... Олар мәңгі тату боламыз деп келісіпті. ... Әмірсана әртүрлі қарама-қайшы істерді істеп жүр, оны тұтқындап жазалау керек» [2, 10- б.], деп жазылған.

Бұл мәлімет шындыққа жанасады. Себебі, Әмірсана Цин империясының оны Жоңғар хандығының ханы етіп тағайындамағына қатты наразы болып, қарулы көтеріліс жасағаны және соғыста жеңіліп Абылай ханға қашып барып паналағаны тарихтан белгілі.

Әмірсананың себебінен қазақтар мен Цин империясы арасында күрделі саяси-әскери жағдай қалыптасты. Цин империясы Әмірсананы қазақ жерінен тұтқындап келуге үш бағытпен қалың қолын аттандырады. Ал Абылай хан қазақ жеріне баса-көктеп келген қалың қолға қарумен тойтарыс жасады. Алайда ол мәселені дипломатиялық жолмен шешті. Сондықтан Цин империясы өзінің қол бастаған сардарына түсірген жарлығында: «Қазір сұмұрай Әмірсананы тұтқындасандар дереу әскерлерді кері шегіндіріңдер. Егер оны әлі ұстай алмаған болсандар, онда Далдаңа сияқтылар Абылай хан бабаға (қытайша түпнұсқада «Abulai han baba - 阿布赛汗巴巴» деп жазылған – Н.М.) айтсын: қалың қолымыз тек сұмұрай Әмірсананы тұтқындау үшін келген еді, сендер қарсылық көрсетіп, біздің әскерлерден жеңілдіңдер. Егер сендер Әмірсананы тұтқындап берсеңдер, дереу ұлы патшаға мәлімдейміз, ол сендерге зор мейір-шапағатын көрсетеді. Қазір күн суытып келеді, қалың қол уақытша кері шегінеді, келер жылы тағы келеді. Әмірсананы тұтқындамай тоқтамаймыз, екі жыл немесе он, жиырма жыл келе береміз, онда сенің жеріңде тыныштық болмайды - деп айтыңдар да, әскерлеріңді кері шегіндіре

бенріңдер. Бұл жарлықты Чжао Хуэй Далданаға тез жеткізсін» [2, 8-б.] деп бұйырады.

1757 жылы шілде айында Цин империясының шекараны тыныштандырушы генералдың орынбасары Чжао Хуэй мен кеңесші уәзір Фу Дэның патша ордасына жолдаған мәліметінде: «Қазақ ханы Абылай қарсылық көрсеткеніне өкініп, адалдық танытып тарту-таралғы жіберген елшісі лагерьге келді» [2, 12-б.] деп жазған.

Тарихи ақиқатты айту керек, Цин империясында Жоңғар хандығын жойған кезде, қазақтарды бағындырайын деген мақсат болған жоқ. Керісінше, Қазақ хандығын дербес ел ретінде мойындап, Абылай ханды сол елдің басшысы - ханы деп таныды. Сондықтан Цин патшалығының императоры Цяньлунның 1757 жылы 31 қыркүйекте Абылай ханға жолдаған ресми грамотасында: «... өзің бұрын хан екенсің, патша хандығыңды бекітті» [2, 16-б.] дегені, - соған дәлел болады. Цин империясының қазақ хандарына жолдаған грамоталары, іс жүзінде олардың қазақ хандарын танығанын, мойындағынының симболы ғана болатын. Ал, қазақ хандары үшін айтқанда – ол ұлы елдің оны хан деп танығанын білдіретін айғақ іспеттес дүние еді.

Жоғарыдағы құжаттар, Цин империясының Абылайды білген 1755 жылдың өзінде-ақ, оны Қазақ елінің басшысы – ханы деп санағаны, сондай-ақ Қазақ хандығын дербес ел деп санағанын дәлелдейді. Бұл іс жүзінде Цин империясының қазақ елінің қоғамдық шынайы болмысын дұрыс тануы болып табылады.

Цин империясы Қазақ еліне дербес мемлекет ретінде саясат қолданды. Цин империясы шығысындағы Кореяға, Оңтүстік-шығысындағы Вьетнам сияқты елдерге сюзеренді мемлекет ретінде үстемдік жүргізді. Ол елдерге саяси шонжарларын жіберді, әскер ұстады және салық алып тұрды. Ал қазақ сияқты Орталық Азия елдеріне ондай үстемдік орнатқан жоқ немесе орната алған жоқ.

Абылай ханның этнотерритория ұғымы тарихи негізде қалыптасқан. Абылай ханда ұлттық аумақтың кеңістігі жөнінде анық ұғым болған. Цин империясы жоңғарларды бағындырған соң, жоңғарлар бізге тәуелді болғандықтан олардың атының тұйаға жеткен жерлер - Қытайдың аумағына енуі керек деп санады. Ал, Абылай хан Цин империясының бақылауында қалған қазақтың шығыстағы ежелгі атамекені қазақтарға қайтуы тиіс деген ұстанымда болды.

Сондықтан Цин императоры «жерімізге қазақтар кимелеп кіріп кетпейді деуге болмайды» деген болатын. Тіпті, Цяньлун патшаның өзі: «Іле бұрыннан жоңғар бұратаналарының кіндік жері болып келген. Егер онда әскер ұстап, тың игермесек, жақын жерде тұрған қазақтар мен бұраттар (қырғыздар –Н.М.) орайдан пайдаланып онда келіп мал бағатын болады, онда біз оларды қуып әуіре боламыз» [2, 9-10-б.] деген. Сондай-ақ ол шекара шонжарларына: «Егер Абылай ойраттар жеріне еніп келіп мал бағуды талап ететін болса, оған олардың шекарадан асып келулеріне болмайды деп айтыңдар» [2, 9-10-б.] деп тапсырма берген.

Абылай хан Цин империясына алғаш жіберген елшісінен территория талабын қойды. Цин империясының оған қайтарған жауап хатында: «... Ал сен (Абылайды меңзеп отыр – Н.М.) талап қойып отырған Тарбағатайға келсек, сен ол жерді бұрынғы біздің ата жұртымыз – мал бағатын жеріміз еді, ол жерді патша мейірімділікпен жарылқап бізге беруін өтінемін депсің. Ол өңір енді ғана тыныштандырылды. Қазірше иен жатыр. Патша ол жерді сендерге қиып бере салушы еді, бірақ сендер бізге еңбек сіңірген жоқсындар. Сондықтан ол жерді сендерге жарылқап беріп жіберу – мемлекеттің жүйесіне қайшы келеді» [2, 9-10-б.], деп жазылған.

Абылай хан Цин империясына жіберген және бір елшісінен Іле аймағын талап етеді. Соған орай 1760 жылы 8-маусымда Цин патшалығының Абылай ханға жолдаған жауап хатында: «Сенің елшілерінің айтуынша, ойрат жері қазір иен жатыр екен. ... Сен және де патша жарылқағанның үстіне жарылқай түсіп, қазақтардың Ілеге барып мал бағуына рухсат берсе депсің. Тарбағатай сияқты жерлер ежелден жоңғарлардың жайылым жері, патша қалың қолмен ол жерді тыныштандырды. Сен қазақтар, бұраттар (қырғыздар – Н.М.) ташкентдіктер, әндіжандықтар, бадақшандықтар барлықтардың өз ықыластарыңмен ішке (бізге – демекші – Н.М.) қарадыңдар. Қазақтар сендердің жерлерің ұлан-қайыр кең дала. Қазір Іле және басқа жерлерге ішкеріден әскерлер бірінен соң бірі келіп тың жер игеріп жатыр. Абылай хан сен бұрын Тарбағатай сияқты жерлерді сұрап, мал бақсақ деп өтінген едің, патша оған да рухсан бермеген болатын. Бүгінгі талабың тіпті артық» [Бұл да сонда] деп, қазақтардың ежелгі атамекенін өзіне қайтарудан бастартады.

Алайда Абылай хан қазақтың шығыстағы атамекеніне оралуды жұмсақ тәсілмен, яғни біртіндеп жылжып көшіп бару саясатын жүргізу арқылы іске асырды. Соның нәтижесі - бүгінгі таңда Қытайда өмір сүріп отырған екі млн-дай этникалық қазақтар.

Абылай хан Цин патшалығымен сауда келісімін жасады. Абылай хан Цин империясымен сауда жасауды алғаш 1757 жылы ұсынды. Сол жылы қазақ қоғамына қауіп-қатер төндірген Цин империясының қалың қолын дипломатиялық жолмен шешу үшін Абылай хан олардың назарын экономикаға аударып, олармен сауда жасағысы келетінін айтты. Осы оқиғаға байланысты шүршіт қолын бастаған сардар Чжау Хэйдың патша ордасына жолдаған мәліметінде: «Қазақтың Дәмеш және Тоқтау деген екі адамы әскери штабымызға келіп, кешірім сұрап, екі ат тарту етті. Олар ойламаған жедең қалың қолдарыңызбен шайқасып қалып, екіжақ бірдей арандалдық. Міне, бүгін ат тарту етіп, кешірім сұрап келдік дейді. Сондай-ақ олар бізбен сауда жасау ниетін де білдірді» [2, 4-б.] делінген. Цин үкімте қазақтармен сауда жасауға бірден келісіп, дайындық жұмыстарын бастайды.

Абылай хан екіжақты сауданы Үліңгір көлі (қазіргі Қытайдың Алтай аймағының Буыршын ауданында) жағасында жасауды айтады. Цин патшалығы ол жерді алыссынып, Үрімжіде сауда жасауды ұсынады. Абылай хан онымен келіседі. Сондықтан 1757 жылы 15 желтоқсанда хатталған Ци империясының орда күнделігінде: «Қазақтармен Үрімжі де сауда жасауды

Абылаймен келіскеміз, патша өз жарлығымен бекіткен» [2, 10-б.] дейтін дерек, соның айғағы.

Екіжақты келісім бойынша 1758 жылы Үрімжіден, 1760 жылы Іледе – Қорғасытан, 1763 жылы Тарбағатайдан арнайы базар ашылып, қазақ-қытай арасында «Жылқыға жібек айырбас» саудасы өрістейді.

Цин үкіметі қазақтармен жасаған саудаға зор маңыз берді. Қазақтармен «жасалатын сауда сөзсіз әділ болуы керек. Саудада екіжақ тең пайда көруі тиіс» деген Сауда ережесін қабылдайды.

Цин империясының қазақтарға қолданған саяси-дипломатиялық саясаты. Манчжур-Цин патшалығы да Қытайдың соған дейінгі басқа династиялары сияқты өзін «Тәңідір ұлы», «Аспан астының қожасы» деп санады да, өздерімен дипломатиялық байланыста болған төңіректегі елдердің барлығын өздеріне «сырттай тәуелді болған елдер – Wai pan» деп атады. Сондықтан олар төрткіл дүниедегі елдердің Цин империясы ордасына ұдайы елші жіберіп сәлем беріп, тарту-таралғы ұсынып тұруын, өздеріне жасалған үлкен құрмет, зор мәртебе деп санайды. Сонымен Цин патшалығы ордасы сәлемге барған елшілерге және олар арқылы сол елдің патшаларына, хандарына жіберетін сыйлығының құны, олардың апарған кәдесыйлықтарынан бірнеше есе көп болып отырды. Сондықтан жат елдер Цин патшалығы ордасына сәлемге барудың саяси мәнін ескермей, оның экономикалық пайдасына қатты қызықты. Әсіресе, біздің қазақтар осылай болды.

Цин патшалығының қазақ елшілерін қабылдау ережесінде: «Қазақтар әр үш жылда бір мәрте патшаға сәлемге келуіне болады»; «қазақтардың Бейжиңге келіп патшаға сәлем берушілеріне ұйғырдың бектері қатарында мәміле жасалсын; Пекинге келіп патшамен кездескен қазақ елшілеріне ұйғырдың бектеріне берілетін дәрежедегі қонақасы берілсін», деп көрсетілген. Алайда қазақ сұлтандары сұранып жүріп шамамен әр екі жылда бір рет барып тұрды.

Цин империясы қағаз жүзінде қазақтарды өздеріне «сырттай ел болғандар» қатарында санады. Бірақ іс жүзінде Қазақ хандығының ішкі сыртқы істеріне қол сұққан жоқ. Оларды дербес мемлекет қатарында санады. Цин патшалығы: «Қазақтар – орыстардан жасқанады. Сондықтан олардың орыстармен жақсы болуы ақылға қонымды іс. Олар шын ниетімен бізге сәлем-сауғыт әкеліп жатса, оларды жарылқауымыз керек. Егер келмесе, оның да оқасы жоқ. Олар орыстардан қорқа ма, жоқ па, оған біз назар аударып жатпаймыз» [2, 20-б.] деген. Кейін тіпті «Қазақстардың Ресеймен қарым-қатынас жасауына тыйым салмаймыз» [2, 20-б.] деп, ашық айтқан болатын. Цин империясы Қазақ хандығының ішкі-сыртқы саясатына араласпау принципін бастан-аяқ сақтады. Осы арада Цин империясының вассалы болған Кореяға Жапония қадам басқанда Қытай жойқын соғыс ашып (1894-1895 ж.), жер қаба жеңілгенін ескерсек, арадағы айырмашылықты анық аңғарамыз.

Тарихи тұрғыдан қарайтын болсақ, Цин империясының Абылай хан жөніндегі танымы дұрыс, қолданған саясаты жағымды болды деуге негіз бар. Содан да болар, Абылай ханның Қытай Цин империясына қолданған дипломатиялық саясаты өте табысты болды. Оның басты көріністері XVIII

ғасырды Қазақ хандығының нығаюы мен өрлеуінен, халқымыздың этнотерриториясының қалпына келуімен сипатталады. Демек, Абылай хан өзінің алдына қойған мақсаттарын негізінен іске асырған, тарихи миссиясын жоғары деңгейде орындаған тұлға.

Жапонияның Орталық Азияны зерттеуші белгілі тарихшы ғалымы Сакуш Тору: «Цин патшалығы үкіметі шекара өңірінің саяси тұрақтылығын сақтау үшін, қазақ хандарын өзіне сәлемге келіп тұратын саясат қолданды. Абылайдың қойған талаптарының барлығын қабылдады» [3,345-б.] деген, тұжырымы негізсіз емес.

Егер, біз жоғарыда пайымдалған тарихи шындықты мойындайтын болсақ, онда отан тарихында қалыптасқан бірқатар қасаң қағидаттарға өзгеріс жасауымыз керек.

Көріп отырғанымыздай, Цин империясы Абылай ханды 1750-жылдары Қазақ елінің басшысы – ханы деп таныған. Сондай-ақ олар қазақтар жөнінде тек Абылаймен санасып отырған. Саясатта болсын, саудада болсын, әлде шекара мәселесінде болсын, бәрінде тек Абылаймен сөйлесіп, келісімге келіп отырғаны бұлжымас тарихи шындық. Қазіргі уақытта, өкінішке орай, Қытай көші-қоны туралы келісімдерге қол жеткізу қиын [4].

Мен осы негізде, Ресей деректері негізінде Абылайды 1771 жылы ғана жалпы қазақтың ханы болды деген көзқарас, тарихи шындыққа жанаспайды деп санаймын.

Қорытынды. Менің пайымдауымша, Абылай 1743 жылы Орта жүздің ханы болды (бұл жөнінде жазған дүниелерім жарияланған), 1750 жылдары бүкіл қазақ елін биледі. Сондықтан Қытай Цин империясы Абылайды Қазақ елінің бірден бір өкілі – ханы ретінде таныды және соған орай саясат қолданды. Мұның дәлелін жоғарда келтірдік. Бұл бір.

Екіншіден, Қазақ хандығын Цин империясының вассалы болды дейтін қытайлық көзқарасты қабылдауға болмайды. Қытайға вассал болған Корея, Вьетнам елдерінде мәселе соғыспен шешілген. Ал, Қазақ хандығы Ресей тарапынан отарланып өз билігін аяқтаған. Оған Цин империясы мүлде киліккен емес.

Үшіншіден, Ресей мен Цин империясы қазақ аумағынан мемлекеттік шекарасын алғаш айырғаннан кейін (1864 ж.), жерімен бірге бірқатар қазақ ру-тайпалары Қытай құрамында өтті. Цин империясы соларды тікелей билеп-төстеді.

1750-ші жылдары Қытай Цин империясы Абылайды Қазақ елінің басшысы – ханы деп танығанын, және тек онымен санасып саясат қолданғанын көріп біліп отырып, өзіміз Абылайдың ұлы хандық билік мәртебесін мойындамай отырғанымыз, - тым абсурдтық емеспе?! дегім келеді. Сондықтан Абылай хан жөнінде сақталған қазақ, орыс және қытай деректерін жалпы салыстырып талдау жасап, тарихи шындыққа жанасатын ғылыми тұжырым жасайтын кез келді деп санаймын.

ӘДЕБИЕТ

[1] Цин патшалығы Шэньзу патша орда күнделіктері (Qing shen zu shi lu-清圣祖实录). - 183 т.

[2] Цин патшалығы Гаозун патшаның орда күнделігі (Qing Gaozong shilu - 清高宗实录). - 481 т.

[3] Сакуш Тору. XVIII-XIX ғасырдағы Шығыс Түркістан қоғамдық тарихын зерттеу. - Киото. -1963. Zhangying қытайша аудармасы. -Үрімжі: Шыңжаң халық баспасы. – 1994. - 408 б.

[4] Шаймарданова З.Д., Устемирова А. Китайская миграция как геополитический и экономический факт // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия «Исторические и социально-политические науки». – 2018. - № 1. – С. 164-168.

REFERENCES

[1] Tsin patshalygy Shen'zu patsha orda kundelikteri (Qing Kingdom diaries of King Shengzu horde) (Qing shen zu shi lu-清圣祖实录). - 183 p.

[2] Tsin patshalygy Gaozun patsha orda kundelikteri (Qin Kingdom Diary of the horde of King Gaozun) Qing Gaozong shilu. - 清高宗实录. - 481 p.

[3] Sakush Toru. XVIII-XIX gasyrdagy Shygys Turkistan kogamdyk tarihy zertteu (Study of the public history of East Turkestan in the XVIII-XIX centuries)- Kioto. -1963. Zhangying kytajsha audarmasy. -Yrimzhi: Shynzhan halyk baspasy. – 1994. - 408 p.

[4] Shaimardanova Z.D., Ustemirova A. Kitayskaya migratsiya kak geopoliticheskiy i ekonomicheskij faktor (Chinese migration as a geopolitical and economical fact) // Vestnik KazNPU im. Abaya. Seriya «Istoricheskiye i social'no-politicheskiye nauki». – 2018. - № 1. – P. 164-168.

ПОЛИТИКА ДИНАСТИИ ЦИН В ОТНОШЕНИИ АБЫЛАЙ-ХАНА

Мухаметханулы Н.¹

¹доктор исторических наук, профессор

Казахский национальный университет имени Аль-Фараби,

Алматы, Казахстан, nabizhan.muhametkhanuly@gmail.ru

Аннотация. В статье анализируется история первых знаний о казахах в 1697 г. и в 1750-х гг. на основе сведений, опубликованных в исторических дневниках Цинской империи «Цин Шилу». В статье также анализируется отношение династии Цин к Аблаю и его политика в отношении казахов, а также делается ряд новых выводов. Автор говорит, что Цинская империя через Амирсану признала Казахское ханство и его вождя Абылая. В 1755 году во время похода на Джунгарское ханство Цинская империя пыталась покорить казахов. Когда Цинская империя на казахских землях пыталась захватить Амирсану, Абылай хан дал отпор цинским войнам и Абылай хан разрешил военный конфликт дипломатическим путем, привлекая внимание Цинской Империи к экономической торговле. Он также открыл специальные рынки в Урумчи в 1758 году, в Хоргосе в 1760 году и в Тарбагатае в 1763 году, расширив двустороннюю торговлю под названием «Обмен коней на шелк». В статье доказывается, что Казахское ханство не было вассалом Цинской империи согласно их центральным протоколам, по сравнению, например, как Корея и Вьетнам. В статье освещаются противоречивые позиции Империи Цин и Абылай хана по территориальным вопросам.

Ключевые слова: империя Цин, Венгерское ханство, Абылай-хан, территория, политико-дипломатические отношения, экономическая торговля, развитие казахстанского общества.

THE QING DYNASTY'S POLICY TOWARDS ABLAI KHAN

Mukhamethanuly N.¹

¹Doctor of History, Professor

Al Farabi Kazakh National University, Almaty (Kazakhstan),

nabizhan.muhametkhanuly@gmail.ru

Abstract. The article analyzes the historical reasons for to know how the Qing Empire first learned about the Kazakhs in 1697 and drew attention in the 1750s, based on data published in the historical diaries of the Qing Empire of China “Qing Shilu”. The article also discusses the cognition of the Qing Dynasty to the Ablai and his policy towards the Kazakhs , and draws a number of new conclusions. The author believes that the Qing Empire knew the Kazakh Khanate through Amirsana and recognized its leader Ablai. In the campaign against the Dzungarian Khanate in 1755, the Qing Empire did not intend to subjugate the Kazakhs; When the Qing Empire went to the Kazakh land to capture Amirsana, who fled to the Kazakh grasslands, Ablai Khan repelled the powerful blows of Qing people. Both sides were similarly provoked, Ablai Khan resolved the military conflict through diplomatic means, he turned the attention of Qing Empire to economic trade and repulsed Chinese troops. He also opened special markets in 1758 in Urumqi, 1760 in Khorgos and 1763 in Tarbagatai, and expanded the bilateral trade of "exchanging silk for horses".

The article proves that the Kazakh Khanate was not a vassal of the Qing Empire through their Horde protocols and in comparison with countries such as Korea and Vietnam. This article emphasizes the conflicting position between the Qing Empire and Ablai Khan on territorial issues.

Key words: Qing Empire, Hungarian Khanatee, Ablai Khan, territory, political diplomatic relations, economic trade, development of Kazakh society.

Статья поступила 13.05.2021